

УДК 343.131.2

DOI 10.32755/sjlaw.2022.01.103

Плахтій В. М.,

аспірант кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та криминології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-7574-6814

Леоненко О. А.,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9748-2469

Кравець М. В.,

аспірант кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та криминології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-1590-9159

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ОДНОГО З ЕЛЕМЕНТІВ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню міжнародно-правових аспектів урегулювання злочинів, пов'язаних із проходженням військової служби, та злочинів, які вчинені під час воєнних дій. Додатково вказано на наявність проблематики у визначенні терміну «злочин», який у сучасному кримінальному законодавстві не має загальноприйнятого визначення. Також підкреслюється, що питання війни нині є максимально актуальним для реалій України та світу в цілому.

Ключові слова: *військове кримінальне правопорушення, військово-кримінальне право, військова служба, військовослужбовець, кримінальна відповідальність.*

Постановка проблеми. Наша планета за період існування зазнала безліч трагічних моментів і несправедливостей. Найтрагічнішими сторінками історії є війни, зокрема Перша та Друга світова, масштаби воєнних злочинів і звірства, які підштовхнули країни світу співпрацювати і ставати на шлях розв'язання проблем, пов'язаних з війною.

Основоположником цінування людського життя та протидії війнам стала Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), яка у своєму Статуті прописала, що має намір звільнити майбутні покоління від жахів війни, яких людство зазнало вже двічі.

У ст. 1 Конституції України зазначено, що Україна є суверенною й незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою. Найбільш яскравим проявом суверенітету й показником законодавчої юрисдикції є можливість держави визначати сфери протиправної поведінки та види юридичної відповідальності за неї. Відповідно до принципу суверенної рівності держав кожна країна вільно обирає власну правову систему й порядок взаємодії свого права з міжнародним. Згідно зі ст. 9 Конституції України чинними є міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [1].

У сьогоднішніх умовах існує загроза внутрішній і зовнішній безпеці держав, їхнім мирним зв'язкам, нормальному розвитку й функціонуванню демократичних принципів, покладених в основу міжнародного співробітництва при створенні ООН. Отже, забезпечення міжнародного правопорядку перестало бути завданням виключно міжнародного права, це також завдання національно-правових систем. Тому не втрачає актуальності питання визначення міжнародних військових злочинів.

Значних зусиль з утримання миру на міжнародній арені доклала Організація Північноатлантичного договору (далі – НАТО). У співпраці з ООН цей альянс захищає інтереси та безпеку північноатлантичного регіону. Методом поглиблених діалогів зацікавлених країн вони започаткували програми реальної практичної співпраці країн євроатлантичного регіону, створили структури, які покращують співпрацю з Україною та країнами Середземномор'я. НАТО – механізм зовнішнього реформування новітнього часу та інструмент підтримання миру й спокою в євроатлантичному регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність визначеної теми зумовлена останніми подіями, які відбуваються в Україні та світі. Цією проблемою займалися такі вчені: В. П. Базова, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, М. П. Свистуленко, С. М. Вихриста, Н. А. Зелінська, О. В. Касинюк, Т. Л. Сиройд, В. В. Сухонос та ін.

Мета статті полягає в аналізі історичного досвіду всесвітніх організацій у забезпеченні світової безпеки і суверенності країн світу та застосуванні цього досвіду в реаліях нашої країни.

Виклад основного матеріалу. Термін «військовий злочин» з'явився 1945 року у ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу, в якій було зазначено, що військовими злочинами слід вважати порушення законів та звичаїв війни, а саме: жорстоке поводження, депортація цивільного населення на окупованих територіях, мародерство та безглузде руйнування населених пунктів [2].

Про окремі склади злочинів йдеться в багатьох інших документах. Вони містяться у ст. 28 Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 1954 року, ст. 5 Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 1976 року. Також слід виділити такі документи: Статути міжнародних та змішаних військових і кримінальних трибуналів *ad hoc*, Римський статут Міжнародного кримінального суду тощо [3, ст. 121].

Міжнародний правовий аспект у регулюванні відповідальності за військові злочини тісно пов'язаний з Женевськими конвенціями 1949 року. Після закінчення Другої світової війни людство зрозуміло, що ситуація, яка сталась в усьому світі, а не тільки на теренах Європи з 1939-го по 1945 роки, може повторитися й цьому необхідно запобігти. Отже, були створені конвенції про поліпшення умов утримання й поводження з пораненими і хворими, про захист цивільного населення під час війни та про поводження з військовополоненими. Проте вони діють тільки щодо осіб, які не вчинили військових злочинів. Провівши аналіз міжнародних документів, слід дійти висновку, що зазначені конвенції визначають головні діяння, що є злочинами, які певною мірою імплементувало національне законодавство, а саме: непокора; невиконання наказу; опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків; погроза або насильство щодо начальника; порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості; самовільне залишення військової частини або місця служби; дезертирство; ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом; викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойо-

вих припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; умисне знищення або пошкодження військового майна; необережне знищення або пошкодження військового майна; марнотратство або втрата військового майна; порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами й предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення; порушення правил водіння або експлуатації машин; порушення правил польотів або підготовки до них тощо [4, с. 184].

Світове співтовариство не зупинилося на досягнутому, саме тому з 1 липня 2002 р. набув чинності Римський статут Міжнародного кримінального суду, у ст. 8 якого зазначається, що суд має юрисдикцію стосовно військових злочинів, зокрема якщо вони вчинені в рамках плану, політики або за умови великомасштабного вчинення таких злочинів [5].

Термін «військовий злочин» є фундаментальним у кримінальному праві. Більшість країн визначає цей термін як протиправне діяння, що карається державою чи іншим органом влади. Узагалі термін «злочин» у сучасному кримінальному законодавстві зазнав значних понятійних змін, нині немає загальноприйнятого визначення. За раніше діючим законодавством усі кримінальні правопорушення мали назву «злочин», і в кримінальному праві частіше застосовували термін «злочин». Нині кримінальне правопорушення складається з кримінальних проступків та злочинів. У цьому і полягає понятійний колапс. У більшості міжнародних документів використовують термін «військовий злочин», проте в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) в розділі 19 «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» вжито термін «кримінальне правопорушення», яким визнають передбачені зазначеним розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військово-службовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів.

Незважаючи на те що існує й інший розділ КК України – «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», деякі діяння, передбачені в ньому, міжнародні документи вважають також військовими злочинами.

У наукових колах є популярною точка зору, що злочинність – це категорія, створена законом. Отже, кримінальним правопорушенням є все те, що не відповідає закону. Одним із запропонованих визначень є те, що злочин або кримінальне правопорушення – діяння, яке завдає шкоди не лише окремій особі, а й громаді, суспільству чи державі. Проте, слід зазначити, що термін «злочин» міститься в назві лише одного розділу КК України, а саме в розділі 1 особливої частини – «Злочини проти основ національної безпеки України» [6].

Досліджуючи КК України, можна виділити такі основні ознаки кримінального правопорушення: караність, винність, суспільна небезпека та шкода, невідповідність закону.

Усі вищезгадані ознаки допомагають правильно класифікувати й створювати критерії для класифікації злочинів, а саме для відокремлення військових кримінальних правопорушень. З наявністю таких ознак національне кримінальне законодавство на всіх етапах існування мало унікальну специфіку, пов'язану з реаліями певного історичного та соціального розвитку, а також свої категорії.

Незважаючи на різні підходи, у науці кримінального права найбільш вдалою, на нашу думку, є така класифікація: період козаччини, період перебування України у складі Російської імперії; період перебування України у складі радянської імперії, період відокремлення України від впливу радянського та російського законодавства, євроінтеграційний вектор розвитку українського кримінального законодавства у сфері кримінальних правопорушень [7, с. 44].

Політичне становище країни, її соціальний розвиток та євроінтеграційний напрямок, обраний керівництвом нашої держави, суттєво впливають на формування і становлення законодавчої бази. Від моменту виникнення військово-кримінальне право формувалося на принципах козацького кримінального звичає-

вого права – це була сукупність основних правил та засад поведінки в часи перетворення козацтва на велику соціальну групу. Виключно на звичаєвому праві ґрунтувалося судочинство Запорізької Січі, його застосовували у військово-адміністративних і судових установах. Через відсутність писемних джерел пропонувалося за будь-яких обставин керуватися звичаєвим правом і здоровим глуздом.

У кримінальному звичаєвому праві ще в давні часи злочин проти життя мав найсуворіший вид покарання. Не можна забувати й про військові злочини, до яких належали дезертирство, проґраш бою, ухилення від зайняття посади, пияцтво під час походу. Розвиток основних інститутів держави вимагав подальшого вдосконалення нормативних актів, які визначали б коло службових обов'язків та персональну відповідальність військовослужбовців і посадових осіб.

Наступним етапом стала інкорпорація Гетьманщини до складу Російської імперії та знищення її державних інституцій. Розвиток російського військового права зумовлював також зміни в розумінні поняття військового злочину. Першу спробу кодифікації військово-кримінальних норм було здійснено за часів Петра I. У 1716 р. було ухвалено та введено в дію три військово-нормативні документи: «Артикул військовий», «Статут військовий», «Військовий статут «Про екзерцицію, про приготування до маршу, про звання й посади полкових чинів». Артикул військовий був прообразом дисциплінарного статуту, міг застосовуватися військовими й загальними судами. До категорії військових злочинів, вчинених у військовий час або під час бою, належали: ухилення від військової служби, дезертирство, порушення правил поведінки з полоненими, злочини проти збереження військового майна, злочини проти порядку підлеглих, військові посадові злочини [8]. Таким чином, уперше було здійснено спробу кодифікувати військові злочини та відокремити їх від загальних.

Наступний період – захоплення більшовиками території України. Національне українське законодавство того часу відповідало загальнонародянській правовій системі.

Важливим фактором при формуванні відповідальності за військові злочини стало те, що головним об'єктом військових злочинів під час Другої світової війни було цивільне населення. Особливо масового характеру такі злочини набули у Східній Європі, а на короткий час наприкінці війни – також і на східнонімецьких територіях. У повоєнний період неодноразово лунали заяви про те, що окупаційна політика Третього Рейху на території багатьох країн була спланованим геноцидом, який мав на меті фізично винищити місцеве населення.

Наступний період характеризується імплементацією в національне законодавство майже 80 відсотків досвіду з часів СРСР, запровадженням досвіду країн пострадянського простору, що спричинило занепад і руйнування Українського Війська.

Переломним моментом у цій сфері став 2014 рік, коли Росія, яка на міжнародному рівні взяла на себе обов'язок територіального захисту нашої країни, не тільки порушила свої обіцянки, а й сама захопила частину території України, фінансує терористичні угруповання і 24 лютого 2022 року здійснила збройну агресію щодо нашої держави.

За сім довгих та кривавих років Антитерористичної операції і Операції об'єднаних сил ми зрозуміли, що вітчизняне кримінальне законодавство не стримує військовослужбовців та інших осіб від вчинення кримінальних правопорушень в умовах війни. У КК України не було налагоджено відповідальність за вчинення військових злочинів. Суттєвими кроками стало ухвалення змін до КК України, зокрема Законів України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 р. № 194-VIII та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» від 20 травня 2021 р. (законопроект № 2689 від 27.12.2019 р.), якими запроваджується належна відповідальність за злочини проти людяності та воєнні злочини, вчинені на окупованих територіях [6].

Закон має на меті імплементувати в українське законодавство норми міжнародного кримінального права та гуманітарного права, яке ще називають «правом війни» або «правом зброй-

них конфліктів». Незважаючи на низку прогалин і помилок, цей закон – сучасний намір виправлення проблем у законодавстві, адже від беззаконня зазвичай страждають люди, а люди – це основний скарб держави. Яскравим прикладом страждань виявився 2014 рік, коли було скоєно безліч насильницьких злочинів, направлених на цивільне населення, бійцями «Айдар» і «Торнадо» [9].

Але ж цей закон – лише одна зі спроб розв’язання проблеми. Нині перед Україною стоїть безліч завдань, які потребують виконання.

Висновки. Військові злочини можна поділити на міжнародні та національні. Усі поняття та положення були перейняті з радянського періоду, і, як показала практика сьогодення, це не відповідає умовам сучасного соціального й політичного стану нашої країни, адже з плином часу всі сфери життя змінювалися і сучасні проблеми потребують сучасного підходу і розв’язання.

Простежується невідповідність розуміння військового злочину в контексті міжнародного й національного права. Зокрема, у вітчизняному законодавстві військовими злочинами визнають злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов’язаними під час проходження ними навчальних або спеціальних зборів. Натомість у сфері міжнародного права військові злочини – це серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права, яке діє в період збройних конфліктів, що вчиняються систематично або в широких масштабах.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних злочинців європейських країн осі: міжнародний документ від 08.08.1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201#Text (дата звернення: 01.02.2022).
3. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120–125.

4. Щербюк Н. Ю., Кравчук Г. Ю. Правове регулювання військових злочинів: міжнародно-правовий і національний аспект. *Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: колективна монографія* / за заг. ред. В. М. Стратонова, Є. Л. Стрельцова. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 181–195.

5. Римський статут міжнародного кримінального суду: міжнародний договір від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 01.02.2022).

6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

7. Кузнецов В. В., Кузнецова Л. О. Окремі напрями удосконалення історико-правових досліджень кримінального законодавства України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1 (6). С. 41–50.

8. Маляр Г. В. Помилки в законі про воєнні злочини: усунути, не можна залишити. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/05/26/7294904/> (дата звернення: 01.02.2022).

9. Маньков А. Г. Российское законодательство X–XX веков: Законодательство периода становления абсолютизма. В 9-ти томах. Т. 4. Москва, 1986. 512 с.

Plakhtii V.,

Post graduate of the Department of Criminal,
Criminal and Executive Law and Criminology,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7574-6814

Leonenko O.,

Senior lecturer of the Department of Tactical and Special Training,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9748-2469

Kravets M.,

Post graduate of the Department of Criminal,
Criminal and Executive Law and Criminology,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1590-9159

DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF CRIMINAL RESPONSIBILITY OF MILITARY SERVANTS AS ONE OF THE ELEMENTS OF COUNTRY SECURITY

The article is devoted to the study of international legal aspects of the settlement of crimes related to military service and crimes committed during

hostilities. The analysis of the international legislation and the legislation of Ukraine, their evolution and development in different periods of history concerning the essence of war crimes is carried out.

In addition, it was noted that there are problems in defining the term crime, which in modern criminal law does not have a generally accepted definition. The most popular view is that crime is a category created by law. Therefore, a crime is anything that does not comply with the law. One of the proposed definitions is the following: a crime or misdemeanor (criminal offense) is an act that harms not only the individual but also the community, society or state.

At the same time, the article mentions the international legal aspect in the regulation of war crimes, namely the Geneva Conventions: the Convention on the Treatment of Prisoners of War, the Convention for the Protection of Civilian Persons in Time of War, which in 1949 (after World War II) improving the fate of the wounded and sick. Conventions also define acts that are crimes.

It is noted that the development of military law has also led to changes in the understanding of the concept of war crime and the introduction of appropriate responsibility for crimes against humanity and war crimes committed in the occupied territories.

It is also emphasized that the issue of war is currently the most relevant for the realities of Ukraine and the world as a whole. Namely, the situation with the southern part of our country – Crimea and the events taking place in the east force us to react urgently to new threats and stand in the way of counteracting new problems of criminal law.

Key words: military criminal offense, military criminal law, military service, serviceman, criminal liability.

References

1. Ukraine (1996), Constitution of Ukraine: Law of Ukraine, *Verkhovna Rada of Ukraine*, Kyiv.
2. International document (1945), Statute of the International Military Tribunal for the Trial and Punishment of Major Criminals of the European Axis Countries: *International Military Tribunal*, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201#Text (accessed: 01 February 2022).
3. Repetskyi, V. M., Lysyk, V. M. (2009), “Concepts and signs of war crimes, international law”, *Almanac of International Law*, Odesa, pp. 120–125.
4. Shcherbiuk, N. Yu., Kravchuk, H. Yu. (2015), “War crimes: criminal law, forensic and criminological characteristics: collective monograph”, *Helvetica Publishing House*, Kherson, pp. 181–195.
5. United Nations (1998), Rome Statute of the International Criminal Court: *International document*.

6. Kuznetsov, V. V., Kuznetsova, L. O. (2016), “Some areas of improvement of historical and legal research of criminal legislation of Ukraine”, *Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, Kharkiv, № 1 (6), pp. 41–50.

7. Maliar, H. V., (2022), Mistakes in the law on war crimes: eliminate, can not be left, *Ukrainian Pravda*, available at: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/05/26/7294904/> (accessed: 01 February 2022).

8. Ukraine (2001), Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine, *Verkhovna Rada of Ukraine*, Kyiv.

9. Mankov, A. H. (1986), “Russian legislation of the X-XX centuries: Legislation of the period of absolutism”, Moscow, Vol. 4.